

Ігор НАБИТОВИЧ

**УДК 821.161.2.09 Т. Шевченко :
821.161.3.09**

**РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МАКСІМОМ
БАГДАНОВІЧЕМ**

У статті запропоновано перегляд особливостей рецепції творчості Тараса Шевченка білоруським поетом Максимом Багдановічем. Ця творчість була для Багдановіча важливим об'єктом як художніх, так і наукових студій. Рецепція художнього світу Шевченка у Багдановіча відбувається у двох площинах. Перша з них перекладацька, друга – літературно-критична. Максим Багдановіч став чи не першим білоруським літературним критиком, який був одним із фундаторів шевченкознавства загалом. У його літературно-критичних публікаціях, присвячених українським письменникам (зокрема й Шевченкові), кристалізується перехід від соціологічного, культурно-історичного методологічних підходів до естетичного методу вивчення літературно-мистецьких явищ.

Творчість Максима Багдановіча – ціла епоха становлення білоруського письменства, літературознавства, сучасної білоруської мови, беручи ширше – модерної білоруської культури. За чверть століття свого життя (1891 – 1917) цей мистець устиг стати знаковою постаттю для Білорусі. Ігор Качуровський справедливо вважав, що творчість Багдановіча «виломлюється з тих рамок, які звуться «білоруська література», і пасує щойно до тих, які звемо «світове письменство» та наголошує, що «пов'язаність Максима Багдановіча з європейською поезією виявляється, зокрема, в рисах парнасізму, що

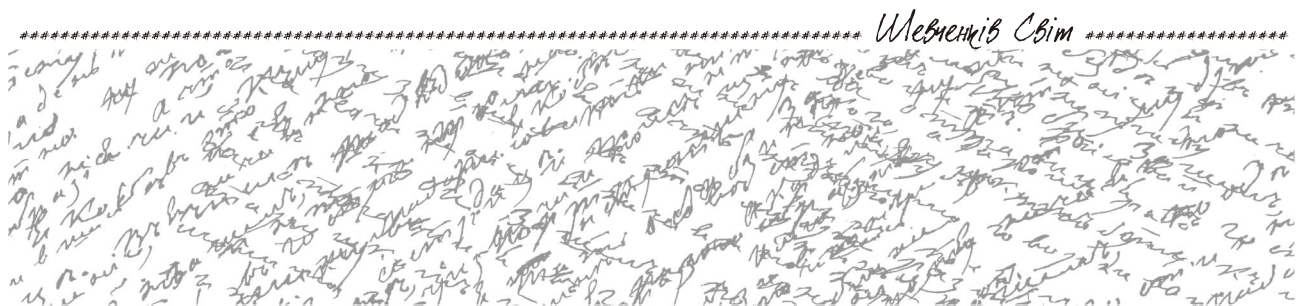

притаманні його ліриці. До характерних ознак парнасизму належать схильність поета до так званих “канонізованих строф” (що їх – не надто вдало – звуть також “твердими формами”). Чимало таких строф упровадив до білоруської поезії Максим Багдановіч: тут і “король строф” – сонет, і “королева” – октава, і такі славетні форми романського походження, як терцини, рондо, тріолет, і відомі лише знавцям деякі строфи греко-римської лірики (як архілохова та асклепіядова) та багато інших віршових форм, як європейської, так і східної поезії» [6, с. 118].

Творча постать Тараса Шевченка була для Максима Багдановіча важливим об’єктом як художніх, так і наукових студій. Рецепція художнього світу Шевченка у Багдановіча відбувається у двох площинах. Перша з них перекладацька, друга – літературно-критична. Ця рецепція, як зауважує дослідниця впливу творчості Тараса Шевченка на становлення білоруського модернізму Жанна Шаладонова, «відображає суть інтелектуальної і, власне кажучи, наукової позиції М. Багдановіча щодо спадщини Кобзаря і відображає напрямок його особистих пошуків та пріоритетів» [10, с. 166].

Якщо йдеться про першу площину, то М. Багдановіч залишив кілька перекладів українського поета російською мовою. Можна було б окремо говорити про їхні художньо-версифікаційні особливості. Однак тут лише зазначу специфіку вибору творів для перекладу – це або невольничі вірші із циклу «В казематі» («Н. Костомарову», у Багдановіча «Н. И. Костомарову»; «Мені однаково, чи буду...» («В неволе»); «В неволі тяжко, хоча й волі...» («В неволи тяжко... хоть и воли...»)), або вірші, написані на засланні («Готово! Парус розпустили...», у Багдановіча «Готово! Парус распустили...»; «А. О. Козачковському» («А. О. Козачковскому»: «Давно все это было...»), «І небо невмите, і заспані хвилі...» («И серое небо, и сонные воды...»)) [2, с. 401–406]. Очевидним бачиться основний концепт, який об’єднує ці твори, – неволя, ностальгія за рідним краєм. Цікаво, що майже за тими ж імперативами Багдановіч проводить вибірку для перекладів творів усіх інших українських авторів (з А. Кримського, І. Франка, В. Самійленка): неволя (не тільки людини, але й цілого народу), і потреба праці мистця для рідної землі. Причини такого зацікавлення сам М. Багдановіч сформулює у своїй статті: «Окремо в Шевченківській творчості стоять зворушливі твори, безпосередньо пов’язані з його засланням і повні автобіографічних даних. Багато з цих віршів належать до числа найкращих у поезії Тараса Шевченка» [4, с. 247].

Білоруські дослідники, дошукуючись безпосередніх впливів на творчість Максима Багдановіча, виокремлюють і вплив Шевченкової поетики та ідей, засвоєння й трансформації в поезії білоруського мистця народнопісенної творчості. Жанна Шаладонова добачає в Багдановічевих «Вершах беларускага складу», у циклі «Песні», створених у 1915 – 1916 роках, реалізацію запропонованих ним же ідей і постулатів у незакінченій статті українською мовою «Забутий шлях» і «може бути результатом захоплення колоритними Шевченковими творами» [10, с. 170]. У цих творах М. Багдановіча «проявилось прагнення автора з вершин книжності, мистецькості, особистого естетичного досвіду надати сенсовності та зрозуміти духове багатство народної пісні» [10, с. 171]. Власне «поезії “у народному дусі”, у яких засобами традиційної фольклорно-пісенної образності М. Багдановіч створює шерех колоритних образів, психологічно переконливих

народних характерів у особливих життєвих ситуаціях, які типологічно співвідносяться з так званою персонажною (“рольовою”) лірикою Тараса Шевченка періоду заслання (Косаральський цикл 1848 – 1849 рр.) [...]» [10, с. 171]. Така типологічна близькість поезій Т. Шевченка та М. Багдановіча виникає, на переконання Ж. Шаладонової, «з загальної тенденції творчого засвоєння ними елементів фольклорної поетики, однак, якщо враховувати першочергову книжно-літературну орієнтацію білоруських письменників, можна здогадуватися, що Максим Багдановіч найперш звернув увагу на “персонажні”, “суб’єктні” твори Кобзаря, поєднав досвід, завдання їх створення та ідейно-мистецькі функції з білоруським фольклорним матеріалом» [10, с. 172]. Одночасно ж типологічна подібність творів цих авторів «у народному дусі» «у загальному авторському надзавданні ілюструє діалектний зв’язок письменства та фольклору. Її можна зауважити й на рівні жанрово-образної структури: у єдності припіднесеної любовної та жанрово-образної тематики, відповідної сконденсованої форми ліричного монологу-сповіді, присутності психологічно виразних образів, різноманітних народно-гумористичних елементів, музикальності вірша тощо». При цьому готові фольклорні кліше «підпорядковуються особливій, неповторній авторській манері, індивідуальному світоглядові, який проявляється у процесі протиставлення. Використовуючи фольклорні ідеї, форми, життєві характери й ситуації, мистці психологічно їх поглиблюють, типізують» [10, с. 174]. Можна б зауважити, що задекларовані ідеї типологічних подібностей Шевченкової та Багдановічевої музи мають одночасно й внутрішні розбіжності, які об’єктивно народжені різними ідейними, стилістичними та семіотико-семантичними пріоритетами поетики епохи романтизму (у випадку Т. Шевченка) та модернізму (неоромантичного та неокласичного першнів у випадку М. Багдановіча). Ж. Шаладонова добирає джерела такого протиставлення у тому, що «органічна сув’язь Тараса Шевченка з живою народною стихією лежить у основі його естетики. Для Максима Багдановіча первісною і визначальною виступила книжна, літературно-культурна традиція пізнання і використання фольклорних джерел» [10, с. 175].

Ще одна площина рецепції Шевченкової творчості Багдановічем – літературно-критична. Хоча М. Багдановіч написав лише дві статті, присвячені Т. Шевченкові (обидві опубліковані до Шевченкового 100-річчя у 1914 році), вони й сьогодні залишаються цікавим явищем у шевченкознавстві. Ж. Шаладонова акцентує на тому, що в цих статтях «сконцентрований великий потенціал і глибина думки. За вимушеним лаконізмом висловлювань проглядає інтенсивність проникливого мислення, ерудиція досвідченого критика, тонкого естета. За уваги білоруського поета щодо творчості Кобзаря створили “силове поле” естетичного аналізу, яке багато в чому обумовило напрямки руху й тенденції наступних дослідницьких пошуків». Одночасно ці статті мають «важливе значення у вивченні арсеналу творчої лабораторії білоруського поета, розкривають його мистецькі смаки та духові пріоритети» [10, с. 167].

Михайло Драй-Хмара (чи не перший український вдумливий дослідник творчої спадщини Максима Багдановіча, а водночас один із перших перекладачів його поезії) справедливо наголошував на тому, що Багдановіч «писав свої українські артикули саме тоді, коли слово українське було заборонене, коли полох-

ливі люди тікали з українського поля [...]. Скрізь він заступається за українство, піклується ним, боронить його» [5, с. 321]. М. Драй-Хмара один із перших у літературознавстві проаналізував методичні та методологічні літературно-критичні Багдановічеві підходи до художнього тексту: «Як критик, Багдановіч уміє влучно схарактеризувати ту чи ту літературну постать»; він «перший помітив буйність міцного ритму в поезіях Я[нки] Купали [...]». Так він умів знайти основне ядро у кожного письменника. Найголовніше, чого він вимагав від літератури, – те, щоб вона ближче стояла до народної поезії, не пориваючи водночас зв'язків із Європою». М. Драй-Хмара наголошує й на тому, що «не можна не відзначити його прекрасної методи – давати образну дефініцію і потім уже розвивати її. Напр[иклад], “двоїста зірка” – це про Шевченкову музу й про українську народну поезію; “підземний струмок” – про творчість В. Самійленка після 1893 р.» тощо [5, с. 321].

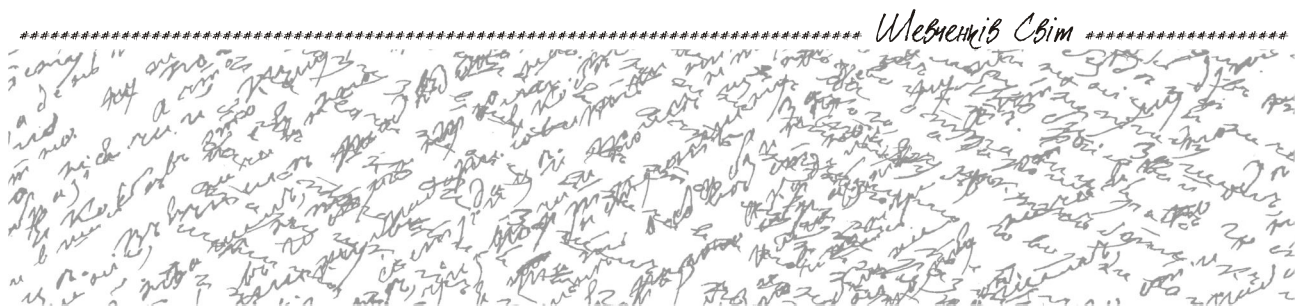
Щодо української літератури, то, на думку М. Драй-Хмари, у білоруського дослідника «оригінальний і доволі правильний» погляд «на українську поезію початку ХІХ в. На його думку, вона не мала суто українських форм, відставши в своєму розвитку від таких галузей, як українська народна мелодика, орнаментика, будівництво тощо (Котляревський, Боровиковський, Гулак-Артемівський, Гребінка)» [5, с. 321]. М. Багдановіч добачає дві головні причини такого відставання (сформульовані ним у статті «Забутий шлях»): «Перше – застаріла, традиційна боязливість вузького етнографізму, проти панування котрого в поезії (і не тільки в поезії) свідоме українство в свій час вело одверту і нелегку боротьбу. Друге – в широких громадських верствах та навіть і в критиці є дуже розповсюдженим погляд, що українська поезія так пройнялася народним стилем, так багато увібрала з нього різних елементів, що стоїть з цього боку без порівняння вище всіх інших галузів мистецтва» [1, с. 292]

Щодо статті М. Багдановіча про Т. Шевченка («Краса і сила. Спроба дослідження вірша Т. Шевченка»), то М. Драй-Хмара твердить, що вона є першою спробою «переглянути Шевченкові поезії, користуючись формально-естетичною методою» [5, с. 322].

М. Багдановіч намагається з формального погляду простудіювати особливості метрики та фоніки Шевченкової поезії. У вступній частині статті він наголошує, що у творчості Шевченка, «якщо не враховувати елементи власне національні, існує й певний чужорідний залишок. Але все це взаємопроникало між собою, змішувалося, перетворювалося, встановлювало поміж собою тисячі внутрішніх скріплень, органічно зросталося, і, після закінчення процесу, закріплювалося у формах явно українських, хоч і ускладненіших, піднятих на вищий рівень розвитку» [3, с. 230].

Багдановіч доводить, що Шевченкові вірші «ритмічні, хоч і не метричні, а багатьом критикам раніше здавалося, що Шевченко – неук у галузі метрики» [5, с. 322]. Він твердить, що поступово «штучні правила штучної поезії відпадають» і Шевченкова творчість призводить до того, що «виникає національно-український *vers libre*» [3, с. 235] (Як приклад Багдановіч наводить вірш «У неділеньку та ранесенько»).

Важливим елементом ідіостилю Т. Шевченка, на переконання М. Багдановіча, – для «відповідності між зміною почуттів» є «застосування особливого

розміру для змалювання кожного з настроїв, які змінюються в межах певної речі» [3, с. 236].

Йдучи за ідеями Жан Марі Гійо про те, що основне призначення рим «підкреслювати форму метра, обводячи твердим контуром його межі» [3, с. 236], Максим Багданович переходить до аналізу рим Шевченкових. Він приходить до висновку, що «найбільш звичними у Шевченка є жіночі рими, рідше зустрічаються чоловічі, у трьох-чотирьох граціозних віршах пісенного типу є й найбільш вишукані – дактилічні...» [3, с. 236].

М. Багданович першим у шевченкознавстві зауважує дуже часте застосування замість рим асонансів. До того Шевченкові асонанси іноді вважалися «просто невдалими римами», однак у цьому випадку поет «яскраво виявив глибку народність своєї поетичної природи і особливу природну чутливість», а для збагачення фоніки вірша зчаста й «прикрашає свої асонанси більш повними співзвуччям» [3, с. 237]. Поруч із цим Багданович виокремлює у творчій палітрі Шевченка й «“вторинні” засоби гармонізації поетичної мови: внутрішні рими, алітерації, цезури тощо». Власне ці засоби дозволяють зауважити, що його поезія «зовнішньо проста, скромна, вона повна внутрішньої, затаєної, не кожному поглядові досяжною красою. Якщо можна допустити таке порівняння [...] вірш Шевченка подібний на освітлений зсередини паперовий китайський ліхтар. Він не блищить, сяйво його м'яке й рівне, але разом з тим бачиш, що всередині він наповнений світлом й тільки напівпрозора оболонка не дає цьому світлові вилюпнутися на всі боки сліпучим потоком» [3, с. 238].

Ще одна особливість його поезики – внутрішні рими, які є свідченням того, що «асонанс у віршах Шевченка – це невід'ємний елемент особливого художнього стилю, а не результат технічної невмілості» [3, с. 237]. Виокремлює він у Шевченка й параномазію та алітерацію.

Цей формальний підхід дає можливість зробити й певні естетичні висновки про те, що «у Шевченкові світова література має поета з віршем мелодійним і вишуканим, – поета, який красу свої творів будував не на тих засобах поетичного впливу, що впадають в око, а, навпаки, на засобах тонших, – асонансах, алітераціях, внутрішніх римах; поета, який з цією красою вказаних елементів вірша приєднав ще незвичайну силу своїх ритмів, а також оригінальність, жвавість і граціозність різноманітних метрів. [...] Все це взаємно обумовлює, доповнює одне одного, створюючи загалом строго витриманий і гармонійний художній стиль» [3, с. 240]. Можна цілком погодитися з твердженням Ж. Шаладонової, що ідеї, висловлені у цій статті, «є важливими як у теоретичному плані, й у практичних спробах художнього перекладу, в яких, як відомо, максимальне збереження специфічного набору мистецьких засобів має принципове значення у передачі духу, настрою, мелодії – усього колориту неповторної шевченківської музи» [10, с. 170].

Висновки, що їх зробив «на підставі формальної аналізи М. Багданович, наголошує М. Драй-Хмара, цікаві, оригінальні і водночас наукові» [5, с. 322]. Власне подібні висновки щодо цієї статті зробив через шість десятиліть і білоруський дослідник Міхась Мушинський. Він наголошує, що стаття «Краса і сила. Спроба дослідження вірша Т. Шевченка» є «смисловою, новаторською спробою М. Багдановича аналітичним шляхом перевірити деякі з тих принципово важливих ідей,

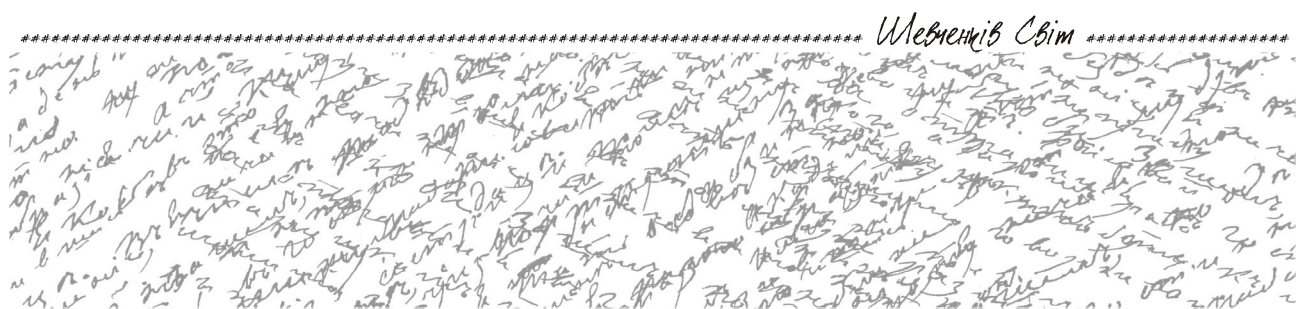
які вже висловлювалися дослідниками та пропагандистами творчості Шевченка. [...] Метод естетичного аналізу і був покладений Багдановичем у основу дослідження спадщини Шевченка. Ним ґрунтовно розглянуто поетику, особливості структури, ритмічні та метричні особливості Шевченкової вірша, пояснено, чому поет віддавав перевагу жіночим римам і в “Кобзарі” охоче користувався асонансами [...]» [7, с. 472–473]. Одночасно «під пером Багдановича естетичний аналіз певного мистецького явища ставав строгим науковим методом, а окрема дослідницька праця – конкретним уособленням духу наукового літературознавства. Недаремно ж Багданович при вивченні особливостей вірша використовував навіть елементи статистичного підрахунку, щоб надати своїм висновкам переконливості, позбавити їх суб’єктивізму й упередженості» [7, с. 473].

Жанна Шаладонова справедливо констатує, що власне естетичний підхід до творчої спадщини Тараса Шевченка, запропонований Максимом Багдановичем, гостро контрастує «на фоні усїєї дослідницької парадигми ХХ віку – з її ідеологічними доктринами, заполітизованістю оцінок, абсолютизації соціальних аспектів, революційно-класової направленості, викривальницького патосу і навмисним затінюванням чинників власне естетичних, релігійно-гуманістичних у поезії Т. Шевченка, її загальнолюдської змістовості, етико-філософської глибини, духового потенціалу» [10, с. 168].

У статті «Пам’яті Т. Г. Шевченка» М. Багданович формулює основні ідейно-естетичні, етнопсихологічні, аксіологічні патерни Шевченкової поетики, ідіюстилю. Український поет своєю творчістю, на його переконання, «був чутливим і повнозвучним резонатором всіх струн української національної душі, був виразником думок, почуттів і настроїв всього національного колективу» [4, с. 243]. Однак, попри всі яскраво виражені національні первні, поезія Шевченка закорінена й у загальноєвропейську та світову культурну традицію, тобто йдеться про, як каже Багданович, використання «глибоко національної форми, в якій одягнено цей загальнолюдський зміст» [4, с. 243]; а сам Шевченко – поет, «який у формах строго національних виявив загальнолюдський зміст, змушуючи читача пережити цілу гаму найрізноманітніших почуттів, починаючи від пристрасного гніву та обурення й закінчуючи почуттям любові й усепощення» [4, с. 248]. Ж. Шаладонова додає при цьому, що М. Багданович, зазначивши «повну оформленість ідей соціально-політичного визволення у світогляді Шевченка, проаналізував його творчість у аксіологічно-гуманістичних координатах, виокремив у ній змістовний морально-естетичний компонент, духово-онтологічну заангажованість» [10, с. 168].

Щодо ідейно-естетичного контексту, пише М. Багданович, «вірші Шевченка – це особливий поетичний світ, внутрішньо цілісний і зовнішньо чітко оформлений», однак «уявивши собі всю товщину Шевченкової поезії, то у поперечному її розтині, ми помітимо в ній ряд послідовних ідеологічних нашарувань. Однак ці нашарування взаємно проникали одне в одного, взаємно впроваджувалися і, змішавшись, зрісшись, прожилками пронизують шари новішої інформації» [4, с. 244].

Знову ж, як декларує Міхась Мушинський, Максим Багданович «не тільки виразно охарактеризував творчість Шевченка, в основних її рисах та особливостях, але й подав методологічний ключ дослідження» [7, с. 471]. Головні напрями (при визначенні місця й ролі українського мистця слова) Багданович шукає у

трьох напрямках: «Ця тріада при її послідовнім практичному уособленні виводила літературну критику і літературознавство на перспективний шлях: по-перше, тут зараховувалася естетична природа літератури, гуманістична направленість мистецького слова, оскільки людинознавчий зміст розглядався як обов'язковий компонент творчості, по-друге, дослідник пропонував системний підхід до результатів духової діяльності народу у творчих виявах окремих її представників [...]» [7, с. 471].

Запропоновані М. Багдановічем у статтях 1913 – 1914 років методологічні підходи, зокрема про Т. Шевченка, Г. Чупринку, В. Самійленка, є доданням у білоруському літературознавстві епохи модернізму принципів недооцінки культурно-історичною школою «естетичної природи мистецтва і відповідно недооцінка письменників з оригінальним поетичним мисленням», для якої характерним було «перебільшення ролі моралізаторського, повчально-дидактичного змісту» і яке «поступово долався Багдановічем-критиком. Це додання було й жвавим, реальним процесом становлення білоруської національної критики» [7, с. 470].

Максім Багдановіч став чи не першим білоруським літературним критиком, який був одним із фундаторів шевченкознавства загалом. У його літературно-критичних публікаціях, присвячених українським письменникам, зокрема й Шевченкові, кристалізується перехід від соціологічного, культурно-історичного методологічних підходів до літератури до розуміння художнього твору як, зокрема, й естетичного явища, що потребує естетичних методологій як наукового підходу до вивчення літературно-мистецьких явищ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багдановіч Максिम. Забутий шлях // Багдановіч Максим. Поўны збор твораў. – Том 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – С. 292–293.
2. Багдановіч Максим. З Т. Шаўчэнкі // Багдановіч Максим. Поўны збор твораў. – Том 1. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – С. 401–406.
3. Багдановіч Максим. Краса и сила. Опыт исследования стиха Т. Г. Шевченко // Багдановіч Максим. Поўны збор твораў. – Том 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – С. 230–241.
4. Багдановіч Максим. Памяти Т. Г. Шевченко // Багдановіч Максим. Поўны збор твораў. – Том 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – С. 242–248.
5. Драй-Хмара Михайло. Твори М. Багдановіча у виданні Інституту білоруської літератури // Драй-Хмара Михайло. Літературно-наукова спадщина. – Київ: Наукова Думка, 2002. – С. 319–322.
6. Качуровський Ігор. До 70-річчя з дня смерті Максима Богдановича // Качуровський Ігор. 150 вікон у світ. З бесід, трансльованих по радіо «Свобода». – Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2008. – С. 118–119.
7. Мушыньскі Міхась. Навуковая і літаратурна-крытычная спадчына М. Багдановіча // Багдановіч Максим. Поўны збор твораў. – Том 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – С. 446–480.
8. Набитович Ігор. Творчість Максима Багдановіча в літературно-критичній та перекладацькій рецепції Михайла Драй-Хмари // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету / Філологічні науки. – Випуск 19. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 136–142.
9. Набитович Ігор. Білоруське письменство в літературно-критичній рецепції та перекладах Михайла Драй-Хмари // Studia Białorusnistyczne / Red. R. Radzik, M. Sajewicz. – Lublin, 2011. – nr 5. – S. 215–230.

10. Шаладонова Жанна. Духоўныя спектры агню: Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура пачатку XX ст. – Мінск: Беларуская навука, 2009. – 193 с.

Summary

In the article there is suggested review of peculiarities of reception of Taras Shevchenko creations by Byelorussian poet Maksim Bahdanovich. This creation was an important object of artistic and science studies for Bahdanovich. Bahdanovich reception of Taras Shevchenko art world can be seen in two dimensions. The first is translation, the second – literary-critical. Maksim Bahdanovich may be the first Byelorussian literary critic that was one of the founders of Shevchenko studies. There is outlined passing from sociological, cultural, historical methodological approaches to aesthetic method of studying literary and art phenomena in his literary-critical publications devoted to Ukrainian writers (in particular to Shevchenko).

***** Успомніў Свім *****